

Josip Jurčević

REVOLUCIONARNA PRAKSA JUGOSLAVENSKIH KOMUNISTA U MEĐURATNOM RAZDOBLJU 1941/1942. GODINE

Autor analizira kako je Komunistička partija Jugoslavije revolucionarnim, tj. nasilnim metodom od marginalne političke organizacije postala u ratnim uvjetima isključivi, totalitarni nositelj vlasti.

Uvod

Tijekom *Drugog svjetskog rata* u svim dijelovima svijeta događao se niz velikih promjena koje su se kretale od uspostavljanja novog globalnog odnosa snaga između najmoćnijih svjetskih sila do različitih promjena stanja i odnosa u pojedinim regijama i državama. Jugoistočna Europa je tada - kao i u mnogim ranijim razdobljima povijesti - bila jedna od najnestabilnijih europskih i svjetskih regija, što znači da su na tom prostoru bila izuzetno dinamična događanja koja su ostavljala duboke posljedice.

Jedna od velikih promjena bio je i povijesni proces u kojem je *Komunistička partija Jugoslavije* (KPJ) postupno izvršila revolucionarni prevrat uspostavljanja i ustrojavanja svoje vlasti na jugoslavenskom prostoru. Ta je tema, od završetka rata do početka raspada druge Jugoslavije (1945.-1990. g.), bila obrađivana u velikom broju različitih radova s područja svih društvenih znanosti. Na taj su način nastajale serije knjižnica istraživačkih i interpretativnih djela, koje su s serijama objavljene izvorne građe i memoara proizvele gotovo nepregledno velik opus koji je govorio o *Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*.

Međutim, koncepcijski i metodologijski pristup gotovo svih radova o toj problematici nalazio se unutar okvira izvornog marksističkog svjetonazora ili njegovih izvedenica. Nadalje, veliki broj znanstvenih i ostalih djela imao je i pragmatičku političku namjenu, što znači da je problemski i interpretativno bio namjenjen apologiji revolucionarne prakse koju je osmišljavala i određivala totalitarna struktura jugoslavenske vlasti na čelu s KPJ/SKJ (*Savez komunista Jugoslavije*). Ove su činjenice prouzročile brojne nedostatke u samim djelima kao i uopće - u nastanku objektivnih spoznaja o toj problematici.

No, postojanje velikog izdavačkog opusa o *NOB i socijalističkoj revoluciji* ipak ima određenu vrijednost za suvremenu historijsku znanost koja nema izravnih zapreka u stvaranju objektivnih znanstvenih spoznaja. S jedne strane, taj opus je povijesna građa koja omogućava temeljita istraživanja o samom razdoblju u kojem su ta djela nastajala, a s druge strane predstavlja faktografski izvor za niz povijesnih problema i historiografskih interpretacija koji su obrađivani.

Na temelju toga se može rekonstruirati geneza nastanka totalitarnog sustava vlasti komunističke Jugoslavije - u idejnim, političkim i organizacijskim sastavnicama. Pri tome su naročito znakoviti način i okolnosti u kojima se KPJ, od ilegalne i marginalne političke skupine iz međuratnog razdoblja, nametnula za isključivog nositelja vlasti.

1. Idejna načela komunističkih partija u razdoblju između dvaju svjetskih ratova

Kako bi historiografski bila razumljiva složenost i prividna protivurječnost tijekom konkretnog procesa uspostavljanja komunističke vlasti u drugoj Jugoslaviji, neophodno je barem na simboličkoj razini naznačiti osnovne idejne značajke komunizma te načela koja su komunističke partije zastupale u međuratnom razdoblju.

U teoretskim i programskim djelima klasika marksizma - Karla Marxa i Friedricha Engelsa¹- podrobno je razrađen svjetonazor *historijskog i dijalektičkog materijalizma* koji se temelji na klasnom poimanju tijekom povijesti, a praktični cilj tog pristupa sažeto je simbolički određen u jedanaestoj tezi o Feuerbachu: "Filozofi su svijet samo različito *interpretirali*, radi se o tome da ga se *izmjeni*"².

Prema klasičnom marksističkom shvaćanju, jedini način zbiljske *izmjene* društvenih i proizvodnih odnosa događao se i može se događati samo revolucionarnim, tj. nasilnim načinom. Stoga je očekivana svjetska proleterska revolucija imala povijesnu zadaću; srušiti kapitalistički društveni poredak te uspostaviti komunizam. Isto tako je bilo određeno da pripremanje i provođenje revolucije moraju predvoditi komunisti kao klasno najsvjesniji dio radničke klase.

Ta motrišta programski su najjasnije razrađena u djelu iz 1848. g. "Manifest komunističke partije", gdje se između ostalog kaže: "Jednom riječi, komunisti svuda pomažu svaki revolucionarni pokret protiv postojećeg društvenog i političkog poretka (...) Oni izjavljuju otvoreno da se njihovi ciljevi mogu postići samo nasilnim rušenjem čitavog dosadašnjeg društvenog poretka. Neka vladajuće klase drhte pred komunističkom revolucijom. U njoj proleterci nemaju što da izgube osim svojih okova. A dobit će čitav svijet. PROLETARI SVIH ZEMALJA UJEDINITE SE!"³.

Sedamdeset godina nakon objavljivanja *manifesta*, tj. završetkom *Prvog svjetskog rata* socijalne su revolucije, pod različitim utjecajima i okolnostima, postale realna planetarna alternativa. Društveni procesi u kolonijalno ustrojenim dijelovima svijeta kretali su se općom pobuni⁴, a europski je prostor bio zahvaćen izbijanjem socijalnih revolucija⁵ te različitim oblicima socijalnog nezadovoljstva koje se kretalo na rubu revolucija⁶.

Svekoliko žarište potencijala socijalne revolucije kao *svjetskog procesa* nalazilo se u sovjetskoj Rusiji. Iskustva ostvarena u revolucionarnim pobjedama ruskih boljševika tada su odlučujuće utjecala na razvoj ideje socijalizma (komunizma), kao i na strategiju i taktiku djelovanja te na materijalno i organizacijsko poticanje svjetske revolucije. U tu svrhu je, na Lenjinovu inicijativu, 1919.g. osnovana *Treća Internacionala (Komintern)*.

Među brojnim Lenjinovim radovima koji razrađuju revolucionarnu tematiku, prema programsko-političkoj jasnoći se ističe tekst "Dječja bolest *ljevičarstva* u komunizmu", u kojem se kaže kako "komunisti moraju napregnuti sve snage da usmjere radnički pokret i uopće društveni razvitak najdirektnijim i najbržim putem k sovjetskoj pobjedi sovjetske vlasti i diktaturi proletarijata."⁷

Za ostvarenje tog cilja uspostavljeno je utilitarističko načelo koje je dopuštalo sva sredstva i suradnju sa svakim, pa čak i sudjelovanje u "najreakcionarnijim parlamentima, i iskustvo je pokazalo da je to učešće bilo ne samo korisno, nego i neophodno za partiju

revolucionarnog proletarijata”⁸, “jer sav je zadatak komunista: umjeti *uvjeriti* zaostale, umjeti raditi *među* njima, a ne odvajati se od njih izmišljenim dječji - “lijevim” parolama”⁹.

Za razumijevanje porijekla represije koju su provodile komunističke partije i nakon preuzimanja vlasti znakovito je naglasiti kako revolucionarni čin preuzimanja vlasti nije smatran završetkom nasilja, nego je on predstavljao početak *diktature proletarijata* koja je “najžešći i najnemilosrdniji rat nove klase protiv moćnijeg neprijatelja, protiv buržoazije, čiji je otpor udesetorostručen njenim obaranjem (...) diktatura proletarijata je nužna, i pobjeda nad buržoazijom nije moguća bez dugog, upornog, ogorčenog rata na život i smrt, - rata koji zahtijeva vladanje sobom, disciplinu, čvrstinu, nepokolebljivost i jedinstvo volje”, a “bezuvjetna centralizacija i najstroža disciplina proletarijata jedan (je) od osnovnih uvjeta za pobjedu nad buržoazijom”¹⁰.

U takvom idejnom i praktičnom revolucionarnom ozračju, 1919. g je osnovana i KPJ¹¹ koja se 1920. g. priključila (kao *sekcija*) izuzetno centraliziranoj *Kominterni* pod čijim je odlučujućim idejnim, materijalnim, organizacijskim i kadrovskim utjecajem djelovala tijekom cijelog međuratnog i većeg dijela ratnog razdoblja. Taktika političkog postupanja i javnog istupanja bila je prilagodavana promjenjivim okolnostima kako bi se postigao cilj - preuzimanje vlasti. Zbog toga su o nizu važnih pitanja, promjenom povijesnih okolnosti, zauzimana potpuno kontradiktorna stajališta

Tako je sukladno procjenama i direktivama *Kominterne*, sredinom dvadesetih godina, KPJ potpuno promijenila svoje unitarno stajalište o nacionalnom pitanju u Jugoslaviji (jedan jugoslavenski narod i država) i počela je zagovarati postojanje nacija i “pravo naroda na samoopredjeljenje”¹². Isto tako, prema tadašnjoj direktivi *Kominterne*, koja se rukovodila interesima izbijanja revolucije i razbijanja *versajskog poretka*, KPJ je morala prihvatiti i stav o potrebi djelovanja na razbijanju Jugoslavije i stvaranju samostalnih nacionalnih država sovjetskog tipa, koje bi potom trebale ulaziti u šire saveze.

Kad je krajem dvadesetih godina započela velika svjetska gospodarska kriza, *Kominternu* je procjenila kako se otvorila globalna mogućnost izbijanja proleterskih revolucija, a događaji u Kraljevini SHS (ubojstvo hrvatskih parlamentaraca i uvođenje autoritarnog režima) naveli su *Kominternu* na zaključak kako će u Jugoslaviji, neposredno, uslijediti revolucija. Sukladno takvom motrištu *Centralni komitet* KPJ (CK KPJ) je 1929. g. odlučio započeti s masovnim ustankom, iako 3500 članova partije nije raspolagalo organizacijskim pretpostavkama za uspješno izvođenje akcije.

Odgovor jugoslavenskog režima bio je drastičan; nekoliko stotina komunista je, tijekom 1929. i 1930. g. ubijeno, veliki broj je zatvoren, a *partija* je doživjela opće rasulo.

Nakon formalnog završetka autoritarnog režima u Jugoslaviji, KPJ je obnovljena uz pomoć i još presudniji utjecaj *Kominterne*, koja je na *7. Kongresu* (ljetu 1935. g.) zaključila kako *fašizam* predstavlja najveću opasnost za radničku klasu te da se *fašizmu* može suprotstaviti samo *fronta* koju će činiti, ne samo komunisti i radnička klasa, nego svi društveni slojevi koji su ugroženi od strane *fašizma*. Sve komunističke partije - *sekcije Kominterne* - morale su prihvatiti takvu procjenu i sukladno tome djelovati.

Prema tome, od sredine tridesetih godina i KPJ je izgrađivana na idejnom programu stvaranja općenarodnog *fronta* (*fronta narodne slobode* ili *narodnog fronta*). U svrhu toga KPJ je 1936. g. i motrište o potrebi razbijanja Jugoslavije zamijenjena stavom o očuvanju Jugoslavije i *nacionalnoj ravnopravnosti*, te se naredne godine - stvaranjem KP Hrvatske i KP Slovenije - započelo osnivanjem nacionalnih partija, "bez čega bi bilo nezamislivo okupljanje nacionalno ugnjetenih naroda Jugoslavije oko programa KPJ"¹³.

"Dalja sudbina komunističkog pokreta (u Jugoslaviji, op. a.) zavisila je od upornosti, gvozdene volje i sposobnosti rukovodstva Partije"¹⁴. Znakovito je naglasiti kako potpisivanje *sovjetsko-njemačkog sporazuma* (1939. g.) nije poremetilo ni proces ustrojavanja KPJ niti je djelovalo na promjenu programa *partije*. Isto tako, o predratnoj potpunoj centraliziranosti i monolitnosti KPJ svjedoči i čin *čišćenja* koji je 1940. g. KPJ provela u vodstvu hrvatskih komunista. Naime, tada je CK KPJ jednostavno smijenio cijeli CK KPH pod obrazloženjem da je (CK KPH) "sve češće potpadao pod utjecaj građanskih opozicionih partija i nacionalističkih elemenata"¹⁵, iako je tada u KPH bilo približno čak 3200 članova, od ukupno 6500 članova KPJ.

U listopadu 1940. g. u Zagrebu je održana *5. Konferencija KPJ* (sudjelovao je i njen *generalni sekretar* J. Broz-Tito) na kojoj su donesene koncepcijske odluke o svjetskom ratu i djelovanju KPJ u ratnim okolnostima¹⁶. Sukladno klasnom motrištu, tada unutar komunističkih krugova nije uočavana gotovo nikakva razlika između kapitalističkih totalitarnih i parlamentarnih država, te je rat procenjen kao sukob dvaju suprotstavljenih *imperijalističkih tabora* (jednu stranu predvodi Njemačka i Italija, a drugu V. Britanija) pa je stoga odlučeno kako treba "i nadalje raskrinkavati ratne ciljeve imperijalističkih osvajača oba ratujuća tabora"¹⁷. Isto je tako zaključeno da "agenti iz oba imperijalistička bloka rade svim silama da gurnu Jugoslaviju u rat"¹⁸, a "protunarodna vlada Cvetković-Maček čini sve da narode Jugoslavije upregne u imperijalistička ratna kola osovinskih sila".

Zatim je zaključeno: "Nasuprot imperijalističkoj buržoaziji ... diže se borbeni talas ugnjetenih masa pod vodstvom radničke klase s komunističkim partijama na čelu i u tijesnom savezu sa SSSR". "Među glavne zadatke V konferencija stavlja izgradnju Partije, pri čemu naročito ističe princip ćelijskog tipa organizacije, školovanje kadrova s težištem na izučavanju Svesavezne komunističke partije (boljševika)".

Za događaje koji su se odigrali tijekom rata i nakon njegovog završetka, tj. za potvrdu njihove temeljite osmišljenosti i sustavnosti treba uvažiti i zaključak o predratnom vremenu koji je, osamdesetih godina, primjereno izrekao jedan od historiografa koji su bili bliski partiji: "Jugoslavenski komunisti bili su svjesni da idu u susret revolucionarnoj smjeni vlasti (...) ali oni se (tada, op. a.) ne izjašnjavaju o načinu, obliku, vremenu, putovima i drugim okolnostima predstojećih revolucionarnih događaja, već pokazuju osjačaj za otvorenost putova i oblika - od narodne vlade u kojoj bi KPJ mogla i htjela sudjelovati do revolucionarnog obračuna u kojem ona ne dijeli ni s jednom drugom političkom formacijom ni rukovođenje ni vlast (n. a.) (...) KPJ će postepeno privući široke narodne mase, a izolirati reakcionarne i konzervativne društvene snage. Bit će to put koji će na vlast dovesti radničku klasu i KPJ".

2. Taktika jugoslavenskih komunista 1941. i 1942. godine

Nekoliko dana nakon početka napada Njemačke na Kraljevinu Jugoslaviju (6. travnja 1941.) dogodio se teritorijalni raspad te kapitulacija jugoslavenske države i potpuni slom njenih državnih i društvenih struktura. Takva kaotična situacija i pritisak brojnih neriješenih nacionalnih i socijalnih problema pogodovali su izbijanju cijelog niza nepovezanih događaja i procesa koji su imali različit povijesni značaj i vijek trajanja. U prvim danima njemačkog napada započele su samoinicijativne pobune unutar jugoslavenske vojske, pa je, primjerice, već 8. travnja u Bjelovaru proglašena Nezavisna Država Hrvatska koja je nestala proglašenjem NDH u Zagrebu.

Mnogi dijelovi tada već bivše Jugoslavije bili su zahvaćeni brojnim međusobno nepovezanim lokalnim oružanim izrazima nezadovoljstva koji su izbijali zbog različitih uzroka i poticaja, te s različitim namjerama i dosezima. Ta problematika nije kasnije historiografski istraživana nego se može posredno iščitati iz naknadnih napora KPJ usmjerenih na stavljanje tih samoniklih postrojbi pod svoje zapovjedništvo, a to je najzornije očitovano u nazivu Vrhovnog štaba (VŠ) koji je jedno vrijeme nosio naziv VŠ NOP i DVJ (Vrhovni štab Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije).

Isto tako u kasnijim rekonstrukcijama koje je vršila jugoslavenska historiografija, glede početaka ustanaka u pojedinim republikama i nastajanja nove vlasti, bilo je dosta spornih mjesta i datuma. Na koncu je presudila politička odluka, te je napravljena republička rang lista o pucanju prvih pušaka.

Još je veća nepouzdanost prevladavala glede datiranja i prostornog smještanja početka stvaranja nove vlasti. Pritom je osnovni problem bio kako u interpretacijama dati prvenstvo KPJ i zaobići početnu lokalnost i spontanost (koja je, naravno, imala spomenutu povijesnu kauzalnost) niza ratnih događaja. Tako, primjerice, jedan od poznatijih autora koji se desetljećima bavio problemom razvoja narodne vlasti poriče (slično ostalim autorima) početnu samoinicijativnost tog procesa tvrdeći: "Ta nova vlast, oličena u NOO-ima (Narodnooslobodilačkim odborima, op. a.), ne nastaje dakako spontano, već promišljenom i upornom inicijativom partijskih komiteta i partijskog članstva", iako nekoliko redaka dalje navodi kako "u prvim ustaničkim danima susrećemo se na terenu s velikim šarenilom naziva tih novih organa" - od odbora nacionalnog oslobodilačkog fronta i narodnooslobodilačkih odbora do revolucionarnih vijeća i komandi općina itd. - što govori u prilog zaključku o samoinicijativnosti.

Međutim, mnogo je značajnije naznačiti opću činjenicu što je centralizirana KPJ, sukladno programu Kominterne, od početka rata osmišljeno postupala kako bi sve oblike nezadovoljstva stavila pod svoj nadzor i potom ih usmjerila na provođenje svojih revolucionarnih planova, a pritom je koristila sva sredstva - od demagoškog prikrivanja svojih namjera do centralizacije kadrovske i organizacijske ustrojavanja kojim je postupno stvarana totalitarna struktura buduće države i društva.

Kronologija operativnog provođenja tog procesa može se pratiti od 22. lipnja 1941. g, kad je Njemačka napala SSSR, a istog je dana Politbiro CK KPJ izdao Proglas u kojem se kaže: "Proleter i svih zemalja Jugoslavije na svoja mesta, u prve borbene redove! Zbijte čvrsto svoje redove oko svoje avangarde Komunističke partije Jugoslavije! ... Spremajte

se hitno za poslednji i otsudni boj! (...) Stanite na čelo radnih i nacionalno ugnjetenih masa i vodite ih u borbu”²⁵. Već u Proglasu se naglašava kako “u toj borbi neće biti pardona zločinačkim fašističkim vođama i njihovim vernim slugama”²⁶.

Pet dana nakon toga *Politbiro* je unutar sebe osnovao vrhovno vojno tijelo *Glavni štab narodnooslobodilačkih odreda Jugoslavije* na čelu s Titom, te ja na taj način postignuta istovjetnost političkog i vojnog rukovodstva, odakle se - od vrha prema bazi - počela graditi piramida totalitarne vlasti buduće, druge Jugoslavije.

Sredinom kolovoza 1941. g. čelništvo KPJ je - želeći između ostalog prikriti svoje konačne revolucionarne namjere - namjeravalo osnovati *Narodni komitet oslobođenja* u koji bi ušli i građanski predstavnici, ali je to zapriječeno od strane Kominterne radi tadašnjih pokušaja približavanja SSSR-a i jugoslavenske izbjegličke vlade²⁷.

Krajem rujna CK KPJ je u Stolicama (kod Krupnja, u BiH) održao politički i vojni sastanak na kojem je *Glavni štab* preimenovan u *Vrhovni štab (VŠ)*, a prvi put se partija bavila pitanjem NOO-a. “Savjetovanje je ocijenilo da su NOO-i nastali kao rezultat antifašističkog i borbenog raspoloženja narodnih masa, na inicijativu, ali ne i kao instrument KPJ”²⁸. Stoga je Edvard Kardelj dobio zaduženje, na temelju zaključaka donesenih u Stolicama, napisati *direktivni članak* pod naslovom - *NOO-i moraju postati istinski privremeni nosioci narodne vlasti*²⁹. U članku se naglašava kako su NOO-i “*privremeni nosioci vlasti*”³⁰ čiji je cilj “organizovanje pozadine u službi fronta, organizovanje svega u interesu narodno-oslobodilačke borbe”³¹, a također je naglašeno *a priori* nepriznavanje i ukidanje starih oblika vlasti juz obrazloženje kako su oni “baza neprijatelja i leglo petokolonaša i *neprijatelja naroda* (n. a.) sviju vrsta”³².

Znakovito je kako je i u Kardeljevom, javno objavljenom članku implicitan tadašnji marginalan položaj KPJ i bojazan od prepoznavanja pravih namjera *partije*, što bi je onemogućilo u preuzimanju rukovodeće uloge u procesima pobune i nezadovoljstva na južnoslavenskom prostoru. Stoga, Kardelj u članku taktički navodi: “Ti odbori nisu organi nijedne partije ili posebne organizacije, i u njima treba da budu zastupljene sve one političke grupe, organizacije i ljudi koji danas stoje na liniji borbe protiv okupatora”³³.

Takva pragmatična i naizgled oportuna taktika *Kominterne* i jugoslavenskog partijskog rukovodstva nije tada bila razumljiva ni prihvatljiva na mnogim nižim partijskim razinama, što je potpuno razvidno iz interne *Okružnice br. 3* koju je CK KPH krajem rujna 1941. g. uputio nižim rukovodstvima.

U njoj se kaže: “Primjenjujući liniju K. I. (Komunističke Internacionale, op. a.) na naše uslove (...) Kom. Partija Hrvatske kao cjelina, nije u potpunosti izvršila svoje zadaće. *Mnogi* (n. a.) su OK i njihove organizacije potpuno zatajili (...) *Mnogi komiteti* (n. a.), organizacije i članovi nisu proučili i usvojili novu liniju Partije, nisu shvatili duboke promjene u svjetskoj situaciji i *nove političke i taktičke zadaće* (n. a.) koje su CK KPJ i CK KPH izložili i postavili u svojim štampanim proglasima, u usmenim direktivama”³⁴.

Potom su navedeni konkretni primjeri lokalnog *skretanja s partijske linije*, koji su se kretali od pokušaja provođenja lokalne proleTERSKE revolucije i izravnog preuzimanja vlasti do uže suradnje komunista s *ustašama i fašistima*. Stoga su na kraju *Okružnice br. 3* još jedanput pojašnjene zadaće *partije*.

Nadalje, u *Okružnici br. 4* koju je početkom prosinca 1941. g. CK KPH dostavljao "svim partijskim organizacijama, komitetima i jedinicama"³⁵ nalaze se, između ostalog, "karakter, funkcije i zadaci" NOO-a na oslobođenim i neoslobođenim područjima, te se kaže kako "N.O.O. nisu organi ni jedne partije ili organizacije. U njima trebaju biti zastupane preko svojih predstavnika, sve političke stranke, grupe i struje koje su na liniji borbe"³⁶.

No, pri kraju *Okružnice* je rečeno kako "partijske organizacije moraju osigurati rukovođenje Partije u N.O.O., moraju kontrolirati njihov rad i pružati im svakodnevnu i svestranu pomoć"³⁷. U navođenju zadataka NOO-a ističe se da oni "vrše sve funkcije vlasti osim vojničke"³⁸, a uključena je i represivna djelatnost od održavanja reda i sigurnosti pomoću *narodnih straža* do provođenja obavještajne djelatnosti i vršenja rekvizicije i konfiskacije.

Tek je u veljači 1942.g. nakon rasprave u CK KPJ, Moša Pijade pripremio, a *Vrhovni štab* donio prve jedinstvene propise o ustroju i zadacima NOO-a, koji su prema mjestu donošenja prozvani *Fočanskim propisima*. Predviđene su bile tri razine NOO-a: seoski, općinski i sreski (kotarski), s tim što su seoski NOO-i birani neposredno na zborovima, a ostali na delegatskim skupštinama. "NOO imaju mnogostruke i raznovrsne dužnosti. Oni vrše sve funkcije vlasti osim onih koje pripadaju vojnim vlastima"³⁹.

Represivne funkcije NOO-a ostale su u području reda, sigurnosti i rekvizicije, dok su zapljene i konfiskacije vršene na temelju odluka vojnih vlasti, a sve to su izvršavale *partizanske* i *seoske straže* kao dijelovi NOO-a. *Obavještajna služba* dodjeljena je vojnim vlastima, a "gonjenje špijuna, izdajica, plaćenika i agenata neprijatelja, borba protiv sabotera i panikera pripada u prvom redu vojnim vlastima uz suradnju NOO"⁴⁰.

U *Fočanskim propisima* se prvi put jasno određuje pojam *narodnog neprijatelja*, "čija imovina podleže zapleni u korist naroda", a to su: "a) sve aktivne ustaše ili njihovi organizatori i pomagači; b) svi oni koji su služili okupatorima ma u kojem vidu - kao špijuni, dostavljači, kuriri, agitatori (...) svi koji su izdali narodnu borbu, i bili u dosluhu sa okupatorima; svi koji se odmetnu od narodne vlasti i rade protiv nje (...) on koji razaraju Nar. osl. vojsku ili dezertiraju"⁴¹.

S pravnog i političkog motrišta je posebno zanimljivo određenje koje se odnosi na ubistva i pljačku, a koje kaže: "Narodni neprijatelji jesu i oni koji na teritoriji gde je vlast u rukama naroda vrše ubistva i pljačku"⁴², te određenje: "ne mogu (se) smatrati narodnim neprijateljima oni seljaci i građani koji su bili zavedeni bilo od okupatora ili ustaša, bilo od izdajničkih četničkih oficira i koji se pridruže Nar.Osl. vojsci"⁴³.

U drugoj polovici 1942. g. partizanske postrojbe su nadzirale znatan dio prostora u središnjim dijelovima NDH, gdje su se premjestili CK KPJ i *Vrhovni štab* koji u rujnu 1942. g. izdaje dvije naredbe koje nadalje normativno uređuju piramidu NOO-a i stvaraju pozadinske vojne vlasti. Naredbe su tiskane u obliku brošure zajedno s *popratnim pismom* Tita "Glavnom štabu za Hrvatsku, Operativnom štabu Bosanske Krajine, Operativnom štabu IV zone" i političkim obrazloženjem Veselina Masleše. Kasnije su ovi propisi prema mjestu nastanka dobili naziv *Krajiški propisi*.

Vojni su uspjesi potakli Tita da u pismu naznači totalitarnu koncepcija ustrojavanja *nove* vlasti: "Na danas velikoj oslobođenoj teritoriji date su velike mogućnosti (...) tu bazu sada tre-

ba politički organizovati, učvrstiti naše vojne uspjehe proširiti i produbiti u narodu naš utjecaj i uništiti u narodu svaki utjecaj okupatora i njegovih domaćih slugu (...) Ta velika teritorija ne smije dakle da ostane samo vojnički osvojena i politički površno pridobijena, nego se mora politički osvojiti, organizovati i čvrsto povezati uz našu vojnu silu”⁴⁴. Sukladno tome, Tito je kao politički i vojni poglavar najavio kako *NOO*-i prestaju biti privremeni organi vlasti te predstavljaju *klicu* “iz koje će se razviti buduća vlast”⁴⁵.

Zatim Tito navodi kako su glavni problemi što “u mnogim mjestima oslobođene teritorije nema *NOO*-a (...) ponegdje još nisu savladani ostaci pogrešno postavljenog pitanja vlasti”, a “ponegdje su u *NOO*-ima ljudi tuđi, pročetnički i proustaški”, te stoga “sve te nedostatke treba hitno i korjenito likvidirati”⁴⁶. Na taj je način KPJ zapravo odlučila na oslobođenim područjima stvoriti temeljnu vlast koja će biti pod njenim potpunim nadzorom i u kojoj se nadalje neće tolerirati samoinicijativna postignuća, što je dotada bilo poticano i prihvaćano prvenstveno zbog *partijske* nejakosti.

Stoga je *Vrhovni štab* NOP i DVJ izdao *Naredbu o izborima NOO-a* “na čitavoj oslobođenoj teritoriji”⁴⁷ i *Naredbu o obrazovanju pozadinskih vojnih vlasti*. Kako bi pritom bila izbjegnuta *skretanja* u izvršenju postavljenih zadataka VŠ je uz brošuru poslao i “izvjesne napomene i upute”, a obećana je i “lična pomoć drugova koji imaju iskustva u organizaciji vlasti” te da će i *Centralni agitprop* pružiti “svestranu pomoć i organizovati sve raspoložive snage u vojsci i na terenu za sprovođenje naredenih mjera”⁴⁸.

Krajiški su *propisi* normirali ustroj, zadatke i način izbora u *NOO*-e. Provođenje izbora je bilo centralizirano i pod strogim nadzorom postojeće partijsko-vojne strukture, a središnja operativna uloga u izbornoj proceduri povjerena je sreskim (kotarskim) komisijama koje “imenuje štab zone ili operativni štab dotičnog područja”⁴⁹. Temeljni zadaci sreskih komisija bili su, između ostaloga, “imenovanje opštinskih izbornih komisija (...) u sporazumu s nadležnom komandom mjesta”⁵⁰ te “imenovanje izbornih povjerenika za pojedina sela”⁵¹. Izorno pravo je bilo opće za muškarce i žene s navršениh 18 godina, a u poseban su položaj stavljeni “vojnici NOP i DVJ” koji su uživali puno izorno pravo “bez obzira na godine starosti, i bez obzira da li se na dan izbora nalaze u svom mjestu ili na položaju”⁵².

Isto tako, kako bi se izbjegli izborni promašaji propisano je i opće političko načelo koje kaže: “Jedino mjerilo po kojem će se birati članovi *NOO*-a jeste da je poznat kao odan i vjeran narodno-oslobodilačkoj borbi i kao nepomirljiv neprijatelj okupatora i njegovih slugu”⁵³.

Uz niz redovitih zadataka *NOO*-a na području njihove nadležnosti bila je propisana i razinska hijerarhija odnosa između *NOO*-a: “Svi opštinski *NOO*-i održavaju stalnu vezu sa sreskim *NOO*-om i njemu su podređeni, tako da od njega dobijaju uputstva za svoj rad, njemu podnose izvještaje, polažu mu račun o svom radu i stoje pod njegovom kontrolom”⁵⁴.

Kako ni na simboličkoj razini ne bi bilo dvojbe o vrsti vlasti koja je uspostavljena određeno je da “svaki *NOO* mora imati svoj pečat sa petokrakom zvijezdom”⁵⁵.

¹ Za razumijevanje filozofijskih i politekonomskih okvira klasika marksizma v. K. Marx i F. Engels, *Rani radovi*, Zagreb, 1967; i *Kapital* (skraćeno izdanje), Zagreb, 1975; a usp. P. Vranicki, *Historija marksizma*, Zagreb, 1975.

² K. Marx i F. Engels, *Rani radovi*, str. 339.

³ K. Marx i F. Engels, *Manifest komunističke partije*, Zagreb, 1973.

⁴ Ovom prigodom dovoljno je spomenuti događaje u Kini na koje je u ovom razdoblju izravno utjecala sovjetska Rusija (RSFSR), te socijalnu koheziju koju je ostvarivala *Kongresna stranka* u Indiji.

⁵ 1919 g: Njemačka - revolucionarni pokušaj u Berlinu i *Sovjetska Republika Bavarska*; *Sovjetska Republika Mađarska*; *Sovjetska Republika Slovačka*.

⁶ Radničke pobune u talijanskim industrijskim središtima, masovni štrajkovi u Francuskoj, akcije anarhista u Španjolskoj, nestabilnost i različita previranja u novonastalim državama itd. Uostalom, vladajuće strukture zapadnoeuropskih država su zbog realnog straha od *crvene opasnosti* poduzimale niz unutarnjih i vanjskih političkih i vojnih mjera: socijalne i pravne reforme, vojna intervencija u sovjetskoj Rusiji, Mađarskoj i Slovačkoj, politika stvaranja *sanitarnog kordona* od Baltika do Jadrana itd. Osim toga, na pojavu fašizma i nacizma u europskim državama utjecale su, između ostalog, i spomenute okolnosti.

⁷ V. I. Lenjin, *Dječja bolest ljevičarstva u komunizmu*, Zagreb, 1973, str. 196.

⁸ Isto, str. 156.

⁹ Isto, str. 150.

¹⁰ Isto, str. 121-2.

¹¹ Osnovan je pod nazivom SRPJ(k) - *Socijalistička radnička partija Jugoslavije (komunisti)*, a promjena naziva u KPJ izvršena je 1920.g. na *Drugom kongresu* u Vukovaru..

¹² v. *Nacionalno i seljačko pitanje u dokumentima KPJ i KI*, Zagreb, 1974.

¹³ D. Bilandžić, *Historija SFRJ*, Zagreb, 1985, str. 36.

¹⁴ Isto, str. 36.

¹⁵ V. Bakarić, *Trideset godina Komunističke partije Hrvatske*, Naše teme, 1967, br. 11, str. 1979.

¹⁶ v. *Komunist*, 1, 1947, str. 56-117; *Peta Zemaljska konferencija KPJ*, Izvori za istoriju SKJ, Dokumenti centralnih organa KPJ/SKJ, I, Kongresi, konferencije, plenumi CK KPJ/SKJ - knjiga 10, Beograd, 1980.

¹⁷ *Komunist*, 1, str. 108.

¹⁸ Isto, str. 100.

¹⁹ Isto, str. 101.

²⁰ Isto, str. 98.

²¹ D. Bilandžić, n. dj, str. 39.

²² Isto, str. 40.

²³ Primjerice dovoljno je podsjetiti na problem *prve puške* u Hrvatskoj; u jugoslaven-skom razdoblju hrvatski *Dan ustanka* bio je 27. srpnja, dakle poslije srbijanske *prve puške* (7. srpnja), a u samostalnoj Republici Hrvatskoj - zbog međunarodnih i unutarpolitičkih interesa - *Danom antifašističke borbe* proglašen je 22. lipanj (1941.g.). Naravno, ovdje ne možemo detaljnije ulaziti u raspravu o okolnostima koje su na to utjecale, kao ni u raspravu o (ne)opravdanosti pojedinih događaja i datuma. Za ovu prigodu dostatno je naglasiti kaotičnost događaja na početku rata i političku motivaciju naknadnih interpretacija ili njihovih *ispravljanja*. Usp. B. Petranović, *Istorija Jugoslavije, II*, str. 193: "Stihijni elementi javljali su se kao druga strana organizovane akcije izražavajući se u samoinicijativi i borbenom stvaralaštvu naoružanog naroda..."

²⁴ L. Geršković, *Dokumenti o razvoju narodne vlasti*, Zagreb, 1983, str. X; usp. I. Jelić, *Hrvatska u ratu i revoluciji*, Zagreb, 1978; N. Simović - B. Petranović, *Istorija narodne vlasti u Jugoslaviji*, Beograd, 1979.

²⁵ *Proglas* CK KPI, preuzeto iz D. Bilandžić, n. dj, str. 52.

²⁶ Isto, str. 52.

²⁷ v. B. Petranović, n. dj, II, str. 197.

²⁸ L. Geršković, n. dj, str. X.

²⁹ L. Geršković, n. dj, str. 7-9, prijepis *direktivnog članka* kojeg je objavila uzička *Borba* 19. listopada 1942.

³⁰ Isto, str. 9.

³¹ Isto, str. 8.

³² Isto, str. 8.

³³ Isto, str. 9.

³⁴ Isto, str. 99.

³⁵ Isto, str. 106.

³⁶ Isto, str. 107.

³⁷ Isto, str. 110.

³⁸ Isto, str. 107.

³⁹ Isto, str. 10.

⁴⁰ Isto, str. 10.

⁴¹ Isto, str. 15.

⁴² Isto, str. 15.

⁴³ Isto, str. 15.

⁴⁴ Isto, str. 16.

⁴⁵ Isto, str.16.

⁴⁶ Isto, str. 17.

⁴⁷ Isto, str. 17

⁴⁸ Isto, str. 17;

⁴⁹ Isto, str. 19.

⁵⁰ Isto, str. 19.

⁵¹ Isto, str. 20.

⁵² Isto, str. 20.

⁵³ Isto, str. 21.

⁵⁴ Isto, str. 21.

⁵⁵ Isto, str. 22.